

ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Թ. Ն. ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մեր համոզմամբ՝ Հայաստանի տնտեսության զարգացման մասին դատողությունները պետք է խարըսխվեն իրավիճակի սթափ և անկողմնակալ գնահատականի, զարգացմանը խոչընդոտող կարևոր գործոնների արատորոշման, ազգային մրցակցային առավելությունների պարզման ու հետևողական իրացման վրա:

Նախ. կարևոր է արձանագրել, որ մենք, նախկին խորհրդային քաղաքական համակարգը նորով փոխարինելով, այդպես էլ չկարողացանք նախկին տնտեսակարգը փոխարինել նորով: Եթե նախկին քաղաքական համակարգի այլընտրանքն անկախությունը, ինքնիշխանությունն ու ժողովրդավարությունն են, ապա կարևոր է հստակեցնել, թե որն է նախկին տնտեսակարգի այլընտրանքն այսօր: Կամ, որ ավելի կարևոր է, որն է տնտեսության զարգացման մեր տեսլականն ու հեռահար նպատակը: Պարզվում է, որ տարիների ընթացքում տարբեր են եղել անգամ այդ հարցերի ընկալումները:

Կարևոր է ոչ միայն զարգացման տեսլականի ընտրությունը, այլև այդ ճանապարհին հնարավոր «իզմ»-երից խուսափումը, քանի որ հավասարապես անընդունելի են թե՛ նեոլիբերալիզմի (նոր ազատականության), թե՛ կոմունիզմի, թե՛ այլ ուղղություններով տնտեսության քաղաքականացման փորձերը¹:

Հետևաբար հարկավոր է պարզել, թե որոնք են Հայաստանի տնտեսական զարգացումը զսպող գործոնները, և ինչպես կարելի է դրանք վնասագերծել: Իրականում խոսքը վերաբերում է տնտեսական սպառնալիքներին, որոնք չեզոքացումը, ասել է թե՛ տնտեսական անվտանգության ապահովումը, ոչ միայն տնտեսության, այլև երկրի առաջընթացի կարևոր հիմքն է:

Հայաստանի տնտեսական անվտանգության դեմ ուղղված ամենաախտալի վնաս սպառնալիքներն առավել ամբողջական տեսքով հետևյալներն են.

– հասարակության գույքային անհավասարության և շերտավորման խորացումը, աղքատության աճումը, սոցիալական անդորրի և ազգային համաձայնության հիմքերի խարխուլումը: Հանրային շահերի հաստատված հարաբերական հավասարակշռությունը կարող է խախտվել հետևյալ հիմնական գործոնների պատճառով.

• տարբեր սոցիալական հակամարտությունների հանգեցնող գործադրկության աճում,

¹ Տես *Տիգրան Եփրեմյան*, Ազատականության (լիբերալիզմի) հնարավորությունների և դրսևորումների որոշ հարցերի շուրջ: «Բարեպաշտ սերունդ» հիմնադրամի գիտավերլուծական կենտրոն, ապրիլ 2012, էջ 1–4 (էլեկտրոնային տարբերակ):

- հասարակության բեռնացում մի խումբ հարուստների և մեծաթիվ աղքատների,

- գյուղի համեմատությամբ քաղաքի բնակչության շրջանում աղքատների տեսակարար կշռի մեծացում, ինչն իր հերթին ստեղծում է քրեածին մթնոլորտ, սոցիալական լարվածություն և Հայաստանի համար նախկինում խորթ այնպիսի բացասական երևույթների տարածման համար պարարտ հող, ինչպիսիք են թմրաբիզնեսը, կազմակերպված հանցագործությունները, մարմնավաճառությունը և այլն,

- զանգվածային արտագաղթ Ռուսաստան և հեռավոր արտերկիր,

- մտավոր կարողության արտահոսք,

- Հայաստանի տնտեսության կառուցվածքի արհեստական և պարտադրված վերածնունդները, որոնք պայմանավորված են հետևյալ հիմնական գործոններով՝

- տնտեսության հանքահումքային արտադրությունների զարգացում, այդ թվում՝ մոլիբդենի, ոսկու սահմանափակ պաշարների արդյունահանում և զանգվածային արտահանում երկրից,

- վերանշակող արդյունաբերության կենսական կարևորություն ունեցող ճյուղերում արտադրությունների կանգնեցում և դրանց արտադրատեսխնուլոգիական կարողության փոշիացում,

- պետության արդյունաբերական կարողության աստիճանական փոշիացում և շեղում ավանդական մասնագիտացման ճյուղերից,

- հայրենական արտադրության լայն սպառման ապրանքների մեծ մասի անմրցունակությունը,

- ժամանակակից տեխնոլոգիաների մշակման և արտադրության, մեքենաշինության, այլ ճյուղերի զարգացման ճանապարհին առկա օրինաչափ և արհեստական արգելքները և պետական աջակցություն չլինելը,

- գիտական հետազոտությունների և նորամուծությունների տեխնոլոգիական միասնության խաթարումը, ինչպես նաև ձևավորված գիտական խմբերի ու հիմնարկների քայքայումը և դրա հետևանքով հանրապետության գիտատեխնիկական կարողության փոշիացումը,

- մի շարք պետությունների և խոշոր արտասահմանյան ընկերությունների կողմից լայն սպառման ապրանքների տեղական շուկայի գրավումը,

- խոշոր արտասահմանյան ընկերությունների կողմից հայրենական արտադրությունների աստիճանական գրավումը՝ դրանց արտադրանքը արտաքին, հետագայում նաև ներքին շուկաներից դուրս մղելու նպատակով,

- բաշխիչ էլեկտրացանցերի օտարումը արտերկրի՝ ԱՊՀ մի շարք երկրներում իրենց բացասաբար դրսևորած, ընկերությունների՝ հեռանկարում Համաշխարհային բանկի պարտադրանքով նաև էլեկտրաէներգիա արտադրող կայանների մասնավորեցմամբ և տնտեսության իրական հատվածի լիովին կազմալուծմամբ (Ղազախստանի և Վրաստանի օրինակով),

- արտահանման համեմատությամբ ներմուծումների անընդհատ աճումը,

- Հայաստանի արտաքին պարտքի շեշտակի ավելացումը,

- ՀՀ պետական բյուջեի ձեղքվածքի անընդհատ աճումը և դրա ֆինանս-

սավորման մեջ արտաքին աղբյուրներից կախվածության ակնհայտ մեծացումը,

– հանրապետության մարզերի սոցիալ-տնտեսական զարգացածության անհամաչափության խորացումը, ինչը դրսևորվում է՝

• մարզերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակներում գոյություն ունեցող էական տարբերությունների միջոցով, արդյունաբերությունում կառուցվածքային տեղաշարժեր և արդյունահանող-վերամշակող ճյուղերում առաջընթաց ունեցած մարզերի համեմատությամբ տնտեսապես հետամնաց վիճակում գտնվող համայնքների փաստացի անկարողության ձևով,

• հանրապետության առանձին մարզերի ու բնակավայրերի, դրանց ձեռնարկությունների արտադրատեխնոլոգիական կապերի խախտումներով,

• հանրապետության տարբեր մարզերի միջև բնակչության մեկ շնչին բաժին հասնող համախառն ներքին արդյունքի արտադրության մակարդակներում եղած տարբերությունների ձևով,

– հասարակության և տնտեսական գործունեության քրեականացումը, որը պայմանավորված է այնպիսի գործոններով, ինչպիսին է, օրինակ, գործազրկության աճումը, քանի որ հանցագործությունների մեծ մասը կատարում են եկամտի մշտական աղբյուր չունեցող անձինք,

– պետական վերահսկողության համակարգի թուլացումը, ինչը հանգեցրել է ներքին ֆինանսական շուկայում, մասնավորեցման ոլորտում, արտահանման-ներմուծման գործարքներում և առևտրում քրեական տարրերի ու կառույցների գործունեության ընդլայնմանը և որոշակի աշխուժացմանը²:

Բացի տնտեսական անվտանգության համար սպառնալիքներից, կարևոր է ի հայտ բերել նաև այն տարիմաստությունները, որոնք տնտեսական օրինաչափություններում շփոթ են առաջացնում և պետության տնտեսական զարգացման համար հարուցում են զգալի դժվարություններ: Դրանցով են պայմանավորված նաև տնտեսության ներկայիս առանձնահատկությունները:

Այսպես. տարիներ շարունակ գրանցվող տնտեսական աճն այդպես էլ չի անդրադառնում մարդկանց կենսամակարդակի վրա, առավել ևս՝ չի հաջողվում ձևավորել միջին խավ: Հետևաբար՝ տարիմաստությունն այն է, որ տնտեսական աճը չի վերածվում տնտեսական զարգացման, իսկ առավել ևս՝ մարդկային զարգացման:

Մյուս տարիմաստությունն այն է, որ, ի տարբերություն այլ պետություններից, մի կողմից, դիտվում է տնտեսական աճ, մյուս կողմից՝ ազգաբնակչության իրական եկամուտների անկում, ինչի հետևանքով աճում է աղքատության եզրին հայտնված մարդկանց թիվը: Հիշեցնենք, որ ԱՄՆ-ը, Ճապոնիան և ԵՄ-ի պետություններն իրենց տնտեսական զարգացումն ապահովում են անգամ 1–3 տոկոս տնտեսական աճի պայմաններում, իսկ Հայաստանն անգամ առանձին տարիներին արձանագրած երկնիշ տնտեսական աճով հանդերձ չի կարողանում լուծել սոցիալական խնդիրներ: Գաղտնիքն

² Տես *Թ. Մանասերյան*, Տնտեսական անվտանգություն. ռազմավարության ուրվագծեր: Ե., 2014, էջ 24:

այն է, որ նշված պետություններում եղած աճը, իրոք, տնտեսական աճ է: Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա մեզանում առայժմ կարող է տեղի ունենալ միայն վերականգնողական աճում, ինչը ամենևին էլ բավարար չէ (հիշենք երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, ասենք, Գերմանիայի տնտեսության վերականգնողական աճը, որը կազմեց տարեկան 30–35 տոկոս և կոչվեց «գերմանական հրաշք»)՝³:

Հայաստանի տնտեսության տարիմաստություններից մեկն էլ այն է, որ կան հարյուր հազարավոր մարդիկ, որոնք մեծ դժվարությամբ հաղթահարում են գործազրկությունը, աշխատանք են գտնում, սակայն նվազագույն աշխատավարձի՝ 55 հազար դրամի պայմաններում⁴, չեն կարողանում հաղթահարել աղքատության շեմը, քանի որ նվազագույն աշխատավարձն ավելի ցածր է, քան կենսապահովման նվազագույն զամբյուղը (մեր հաշվարկներով այն կազմում է 65–68 հազար ՀՀ դրամ)⁵: Գնալով աճում է կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի գումարային մեծությունը, մինչդեռ նվազագույն աշխատավարձը անփոփոխ է, իսկ իրական գնաճի պայմաններում, ինչպես հայտնի է, տեղի է ունենում աշխատավարձի տեսքով ստացված դրամի գնողունակության անկում: Որպես աշխատուժի առաջարկի ավելացման հետևանք՝ ընկել է աշխատավարձի իրական մակարդակը: Ասել է, թե՛ գործատուն այսօր ավելի լայն ընտրությամբ կարող է վարձել նույն որակավորում ունեցող ավելի էժան աշխատուժ:

Տարիմաստություն է նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանում համանուն օրենքի հիման վրա գործում է համանուն պետական հանձնաժողովը, որն իրականացնում է տնտեսական մրցակցության պաշտպանություն, ինչն իրականում դեռ չի նշանակում հակամենաշնորհային քաղաքականություն, չեն կանխվում մենաշնորհների ձևավորման փորձերը: Ավելին. որոշ մենաշնորհատերերի ավելի ձեռնտու է գործող կարգի համաձայն վճարել տուգանքներ, քան այն, որ մենաշնորհը վերանա՝⁶:

Երբ փորձում ենք վերլուծել ներկայիս տնտեսական խնդիրների հիմքերը, պարզվում է, որ տարիմաստորեն՝ հակառակ տնտեսական օրենքների, մասնավորեցվել են ոչ այնքան վնասով աշխատող կամ չաշխատող, որքան արդեն եկամուտ բերող ձեռնարկությունները (սկսած հեռահաղորդակցության համակարգից, կոնյակի գործարանից, վերջացրած բաշխիչ էլեկտրացանցերով և այլն):

Տարիմաստություններից մեկն էլ այն է, որ պատերազմական պայմաններում հայտնված մեր պետությունից մեկնում են արտագնա աշխատանքի,

³ Տես *Л. Эрхард*. Полвека размышлений. Речи и статьи. М., 1993, сс. 3–12:

⁴ Տես «Նվազագույն ամսական աշխատավարձի մասին» ՀՀ 2003 թ. դեկտեմբերի 17-ի հմ. ՀՕ-66-Ն օրենքը (<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1860>):

⁵ Տես *Nanak Kakwani, Hyun H. Son*. Measuring Food Insecurity: Global Estimates (<http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2015/sd-agenda2030/Kakwani-Paper.pdf>):

⁶ Տես «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողով» (<http://www.competition.am/index.php?menu=133&lng=1>):

որից ստացված գումարից տրանսֆերտներ են գալիս Հայաստան, դրանց մի զգալի մասով ձեռք են բերվում թուրքական ապրանքներ, ինչով աջակցություն է ցուցաբերվում Թուրքիայի տնտեսության առաջընթացին, այդ երկրի ռազմաարդյունաբերական համալիրի զարգացմանը, հետևաբար՝ հենց մեր դեմ ուղղվող գեներքի արտադրությանը⁷:

Տարիմաստությունները, հանելուկները շատ են, իսկ ամենազլխավոր տարիմաստությունը թերևս այն է, որ այսօր դեռևս պահանջված չէ դրանց հանգուցալուծումների համար անհրաժեշտ մասնագիտական ներուժը:

Միևնույն ժամանակ, կարևոր է նկատել, որ ամեն իրավիճակ, այդ թվում՝ տնտեսական, ունի իր տրամաբանությունը: Ցանկացած երևույթ, այդ թվում՝ տնտեսական, կարելի է վերլուծել ըստ դրա պատճառահետևանքային կապերի: Այս իմաստով թե՛ զարգացած, թե՛ զարգացող երկրներում տարբեր դրսևորումներով ընթացող տնտեսական ճգնաժամները ենթակա են հավաստի տվյալների վերլուծության և որոշակի արատորոշման: Վերջինս հնարավորություն է տալիս մշակելու ճգնաժամից դուրս գալու առավել իրատեսական լուծումներ: Պատմությունը վկայում է, որ հենց համակարգված վերլուծությունների շնորհիվ են ձևավորվել մոտեցումներ, մշակվել և իրագործվել ընդգրկուն տնտեսական ծրագրեր, որոնք ապահովել են զարգացման և ճգնաժամների հաղթահարման արդյունավետ ուղիներ: Մասնավորապես՝ այդպես են տեղի ունեցել 1929–1933 թթ. անցումը Մեծ դեպրեսիայից դեպի տնտեսական աշխուժացումը⁸, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից ավերված տնտեսությունների վերականգնումը (Ջորջ Մարշալի պլան⁹), «գերմանական հրաշքը»¹⁰ և Ճապոնիայի թռիչքածև զարգացումն¹¹ ու նրա վերածումը համաշխարհային տնտեսության ուժի կենտրոնի, պրոֆեսոր Արթուր Լաֆերի ուսմունքով ԱՄՆ-ի տնտեսության աշխուժացումը¹² և այլ դրական զարգացումներ:

⁷ Տես «Ողջունելի է ապրանքի վրայի «թուրքական չէ» մերժողական պիտակը. Թաթուլ Մանասերյան»: «panorama.am», 20.04.2016 (<http://www.panorama.am/am/news/2016/04/20/%D4%B9%D5%A1%D5%A9%D5%B8%D6%82%D5%AC-D5%84%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%BD%D5%A5%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%B6/1565853>):

⁸ Տես *Thayer Watkins*. The Recovery from the Great Depression of the 1930s. San José State University Department of Economics (<http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/recovery.htm>):

⁹ Տես «The Marshall Plan – «The Europeans did the job themselves»». Moments in U.S. Diplomatic History. «Association for Diplomatic Studies and Training» (<http://adst.org/2015/05/the-marshall-plan-the-europeans-did-the-job-themselves/>):

¹⁰ Տես *Richard Reichel*. Germany's Postwar Growth: Economic Miracle or Reconstruction Boom? Cato Institute (<http://object.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2002/1/cj21n3-5.pdf>):

¹¹ Տես *Sunny Mewati*. How did Japan rebuild itself and become an advanced nation and a major economic power in the aftermath of the World War II? (<https://www.quora.com/How-did-Japan-rebuild-itself-and-become-an-advanced-nation-and-a-major-economic-power-in-the-aftermath-of-the-World-War-II>):

¹² Տես *Natalie Johnson*. Arthur Laffer Resells His Reagan-Era Tax Cuts to Create «Boom of All Centuries». «THE DAILY SIGNAL», 20 July 2015 (<http://dailysignal.com/2015/07/20/arthur-laffer-resells-his-reagan-era-tax-cuts-to-create-boom-of-all-centuries/>):

«Վ տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունների և հեռանկարների մեր ուսումնասիրությունը հիմնված է այն համոզման վրա, որ անկախության տարիներին Հայաստան պետության իրականացրած տնտեսական բարեփոխումները, ընդհանուր առմամբ, անդառնալի են դարձրել մրցակցային տնտեսության ձևավորման գործընթացը և հնարավորություն են տվել ունենալու որոշակի ձեռքբերումներ:

Մեր նպատակն է ներկայացնել այն քայլերը, որոնք հնարավորություն կտան ձևավորելու բազմաձյուղ և մրցունակ ազգային տնտեսություն, վերականգնողական աճից անցում կատարելու կայուն զարգացման և դրանց շնորհիվ ապահովելու բնակչության բարձր կենսամակարդակ:

Ի վերջո, Հայաստանի տնտեսության զարգացումն ու բնակչության բարեկեցության մակարդակի բարձրացումը, մեր համոզմամբ, խարսխված են, մի կողմից, տնտեսության մրցունակության, իսկ մյուս կողմից՝ բավարար մակարդակով տնտեսական անվտանգության ապահովման վրա:

Ակնհայտ է, որ Հայաստանի տնտեսության զարգացման ճանապարհային քարտեզը պետք է ուրվագծել՝ սկսելով երկրի տնտեսական կարողության ճանաչողական մակարդակի բարձրացումից: Դա, իր հերթին, ենթադրում է մարդկային (մասնագիտական) ռեսուրսների, բնական պաշարների, հանքահումքային ռեսուրսների, արտադրական կարողությունների, ֆինանսական ռեսուրսների գնահատում և հաշվառում: Այս ամենը պահանջում է Հայաստանի և հայության մրցակցային առավելությունների վերաբերյալ պատկերացումների հստակեցում, հետևաբար՝ Հայաստանի և Սփյուռքի մասնագիտական կարողության հաշվառում: ՈՒ թեև բազմաթիվ փորձագետների վկայությամբ ազգային մրցակցային առավելությունների իրացումը հույժ կարևոր է, մինչ օրս հայտնի չեն ոչ միայն այդ առավելությունները, այլև դրանց ընտրության համար կիրառվելիք չափանիշները: Սա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է կատարել մրցունակությունը բնութագրող չափանիշների ընտրություն, ինչին միայն կհաջորդեն ազգային մրցակցային առավելությունների ընտրությունն ու դասակարգումը, ինչպես նաև յուրաքանչյուր բնագավառի մրցակցային առավելությունների իրացմանը նպաստող և խոչընդոտող գործոնների պարզումը և հեռահար (ռազմավարական) թիրախների ընտրությունն ու դրանց հասնելու համար մարտավարական խնդիրների ձևակերպումը:

Միևնույն ժամանակ, կարևորվում է մրցակցային առավելությունների իրացման համար անհրաժեշտ մրցունակության ազգային մոդելի ձևավորումը, ինչը ենթադրում է մարդկային կապիտալի արժեքավորում, պետության դերի վերաարժեքավորում, տնտեսության աշխուժացմանը ժողովրդի գործուն մասնակցության և շահագրգռվածության (խթանների) համապատասխան մեխանիզմների ստեղծում: Մեր կարծիքով՝ վերը նշված գործոնները հնարավորություն կտան ձևավորելու ազգային շուկայական տնտեսության այն մոդելը, որը կնպաստի տնտեսության իրական առաջընթացին: Իր հերթին, տնտեսական զարգացման մոդելի կիրառման համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը պահանջում է հետևյալ նախապայմանների ապահովում:

ԳՐԱԿԻՉ ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄԻՋԱԿԱՅՐԻ (ՆԵՐՔԻՆ ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ԽՁԱՆՈՒՄ)
ԱՐԴԱՐ ՄՐՑԱԿՑԱՅԻՆ ԴԱՇՏ
ԳԵՐԱԿՏԻԿ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՐԿԱՅՈՒԹԵՏԱՅԻՆ, ՖԻՆԱՆՍԱՅՈՒԹԵՏԱՅԻՆ, ՄԱՔՍԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ
ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՆՀԱՄԱՉԱԾՈՒԹՅԱՆ ԿՐՃԱՏՈՒՄ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄ
ՄՏԱԿՈՐ ԿԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀԱՆՋՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԽՁԱՆՆԵՐ
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵԹՈՒՆՈՒՄՆԵՐ
ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ընդամին այս նախաայայմաններից յուրաքանչյուրի ապահովումը պայմանավորված է հստակ քայլերով:

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՄԻՋԱԿԱՅՐԻ ԲԱՐԵԼԱԿՈՒՄ

- Խթանել ներքին ներդրումները,
- ձևավորել և կիրառել բնակչության ձեռքին կուտակված ժամանակավորապես ազատ դրամական զանգվածի օգտագործման մեխանիզմները,
- Խթանել ներքին խնայողությունները (պետական բոնդերի ծրագիր, նպատակային ներդրումային ծրագրեր և այլն),
- ձևավորել ազատ տնտեսական գոտիներ (առևտրային, տարանցիկ, տեխնոպարկեր, տեխնոպոլիսներ և այլն),
- Բազմազանեցնել արտաքին ներդրումների աղբյուրները և վերացնել սահմանափակ աղբյուրներից արտաքին ներդրումների կախումը,
- կապիտալի զանգվածային արտահոսքի դեպքում սահմանել սահմանափակումներ և հարկ,
- կապիտալի կուտակման նախասկզբնական փուլում ձևավորված առևտրային կապիտալն աստիճանաբար վերածել արդյունաբերական կապիտալի,
- կիրառել ներքին և արտաքին պետական պարտքի սպասարկման արդյունավետ մեխանիզմներ:

ԱՐԴԱՐ ՄՐՑԱԿՑԱՅԻՆ ԴԱՇՏ

- Մենաշնորհացման վտանգով բնորոշվող ոլորտներում կիրառել նոր տնտեսվարողներին պետական աջակցության փաթեթ (արտոնյալ վարկեր, սկզբնական փուլում հարկային արտոնություններ),
- մենաշնորհների դեմ պայքարում կիրառել պետական ներկրումների սահմանակարգ և սահմանել ցածր, մրցակցային գներ:

ԳԵՐԱԿՏԻԿ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Առաջին անհրաժեշտության ներմուծվող ապրանքների գների «թռիչքածև աճման» դեպքում հարկել գերշահույթները, ինչը կհարկադրի սահմանել մրցունակ գներ,

- մշակել ներմուծման փոխարինման քաղաքականության հայեցակարգ և ծրագրեր,

- ստեղծել տնտեսության գերակա ոլորտների առաջնահերթությունների հիման վրա արտաքին առևտրային ներկայացուցչություններ,

- հայրենական արտադրողներին տրամադրել արտաքին շուկաների վերաբերյալ հուսալի տեղեկույթ, բարձրացնել նոր շուկաներ մուտք գործելու հետ կապված առևտրային արգելքների և արտոնությունների համակարգերի մասին տեղեկացվածության աստիճանը,

- ձևավորել և գովազդել հայկական բրենդը,

- տեղական արտադրության կայացման առաջին փուլում կիրառել ներմուծմանը խոչընդոտող ոչ սակագնային արգելքներ ու սահմանափակումներ,

- ձևավորել հանրապետության արտաքին տնտեսական կապերի համակարգ, հստակ արտաքին տնտեսական քաղաքականությամբ, պետական գործառույթներով և ծրագրով օժտված պետական կառույց:

ՀԱՐԿԱԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ, ՖԻՆԱՆՍԱԲԱՆԿԱՅԻՆ ԵՎ ՄԱՔՍԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ

- Կատարել հարկային փաստաթղթաշրջանառության կարգավորում՝ մեծից փոքր բիզնեսների միջև պատշաճ փաստաթղթերի ձևակերպումներ,

- բարձրացնել հարկային տեսուչների օրենսդրական գրագիտության մակարդակը,

- նոր հարկեր սահմանելուց առաջ հավասարապես գանձել գոյություն ունեցող հարկերը բացառապես բոլոր տնտեսվարողներից,

- վերացնել հարկային կանխավճարները,

- հարկային մուտքերում ավելացնել ՓՄՁ տեսակարար կշիռը՝ ի հաշիվ տարբերակված հարկային քաղաքականության,

- նոր և մրցունակ արտադրություններ ստեղծելու դեպքում առաջին երեք տարիներին կիրառել հարկային արտոնություններ,

- չաշխատող ձեռնարկությունների վերագործարկման նպատակով չգործող արտադրության միջոցներից գանձել պրոգրեսիվ գույքահարկ,

- հանրապետության տարածքում կատարել անցում դեպի տարբերակված հարկային քաղաքականություն և հարկային շրջանացում,

- սահմանամերձ բնակավայրերում ստեղծել ազատ գոտիներ՝ տեղի բնակչության արտահոսքը կանխելու, գործարար աշխուժությունն ու նոր աշխատատեղերի ստեղծումը խթանելու նպատակով,

- նոր տեխնոլոգիաների և գիտության զարգացումը խթանելու նպատակով տնտեսության առաջանցիկ զարգացումն ապահովող առանձին ոլորտներին տրամադրել կարճաժամկետ հարկային արտոնություններ,

- անավարտ շինարարությունների համար սահմանել հստակ ժամկետներ, իսկ դրանց խախտումների պարագայում՝ կիրառել պրոգրեսիվ հարկում,

- նոր տեխնոլոգիաների ներմուծման դեպքում վերացնել մաքսատուրքը,

- բոլոր ապրանքների ներկրման համար կիրառել հաշիվ-ապրանքագրեր

(*invoice*) (շուկայական արժեքի կիրառում՝ բացառապես անհամապատասխանությունների բացահայտման դեպքում),

• բնակչությանը փոխհատուցել պետության կուտակված պարտքը (ԽՍՀՄ խնայքանկի ավանդներ¹³, առանձին պետական վճարների ուշացումներ) և կիրառել պետությանը բնակչության անապահով խավի կուտակված պարտքի հաշվանցման մեխանիզմը:

ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՆՀԱՄԱՉԱՓՈՒԹՅԱՆ ԿՐՃԱՏՈՒՄ

• Մշակել և իրագործել ՀՀ – ԼՂՀ տնտեսական ինտեգրման ծրագիր,
• իրականացնել ազատագրված տարածքների և ՀՀ-ում լքված գյուղերի վերաբնակեցման ծրագիր¹⁴,

• սահմանամերձ գյուղերին շնորհել հատուկ «սահմանապահ» կարգավիճակ,

• սահմանամերձ բնակավայրերում ձևավորել ազատ տնտեսական գոտիներ¹⁵,

• չօգտագործվող գյուղատնտեսական հողերից գանձել պրոգրեսիվ գույքահարկ,

• տնտեսության առողջացման ծրագրի հիմնադրույթներում առավելագույնս հաշվի առնել ոչ միայն պետության, այլև նրա առանձին տարածքների յուրահատուկ աշխարհագրական, բնակլիմայական, սոցիալ-տնտեսական պայմանները, ինչը հնարավորություն կտա անցնելու նոր վարչական կառուցվածքի, ռազմավարական գոտիների (հյուսիսային, կենտրոնական, հարավային) ձևավորմանը՝ դրանք աստիճանաբար ինտեգրելով հարևան պետությունների համապատասխան տարածքների (Ջավախք, Արցախ, Իրանի հյուսիսային շրջաններ և այլն) հետ,

• ապահովել հանքերի շահագործման ժամանակ բնության վերականգնման պահանջի կատարումը:

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄ

• Ձևավորել Էներգետիկ, պարենային, ժողովրդագրական, ֆինանսական ոլորտներում պետության անվտանգության ապահովման համակարգեր և ըստ ոլորտների, աստիճանաբար չեզոքացնել տնտեսական սպառնալիքները,

• հետևողականորեն զարգացնել պետության ռազմաարդյունաբերական համալիրը (ՌԱՀ),

• ձևակերպել ՌԱՀ-ի զարգացման խնդիրներն ու հայեցակետը¹⁶,

¹³ Տես «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ 1997 թ. հուլիսի 24-ի հմ. ՀՕ-137 օրենքը, հոդ. 19, կետ 3, հոդ. 23, կետ 3 (<http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=75497>):

¹⁴ Տես *Նորայր Մանասերյան*, Լեռնային գյուղերի պահպանման խնդիրը Հայաստանի անվտանգության խնդիրն է: «Իրատես.am», 15.04.2011 (<http://www.irates.am/hy/YC77XggEifxEghe86QCl1jtU11>):

¹⁵ Տես ՀՀ օրենքը «Ազատ տնտեսական գոտիների մասին»: Ընդունվել է 18.01.2011 (www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID):

¹⁶ Տես Ա. Ս. *Պետրոսյան*, Թ. Ն. *Մանասերյան*, ՀՀ ռազմական և տնտեսական անվտանգության հիմնահարցեր: «ՀԲ», 2000, հմ. 1:

- կատարել ՌԱՀ-ի կառուցվածքային վերափոխում՝ պետության զարգացման ռազմավարությանն ու ՌԱՀ-ի խնդիրների լուծմանը դրա համապատասխանեցմամբ,
- բացառել ռազմավարական նշանակություն ունեցող օբյեկտների նկատմամբ պետական վերահսկողության ուժեղացումը և մասնավորեցումը,
- մշակել տարածաշրջանային և միջազգային ռազմավարական միություններին անդամակցելու կամ այդպիսիք ձևավորելու միջոցով պետության ՌԱՀ-ի հզորացման ծրագիր և ընտրել ռազմավարական գործընկերների,
- հաշվառել, դասակարգել ու վերլուծել ՌԱՀ-ի արտադրական հզորություններն ու կարիքները,
- գնահատել և ապահովել ՌԱՀ-ի զարգացման համար անհրաժեշտ քանակությամբ արտադրական կարողություններ ու հումք,
- կազմակերպել լեռնային պայմաններում աշխատող ռազմական և այլ տեխնիկայի արտադրություն,
- ապահովել ՌԱՀ-ի գործունեության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսներ,
- ձևավորել ՌԱՀ-ի կառավարման և սպասարկման համար անհրաժեշտ միջին ու բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների պահանջարկ ու ապահովել հանրապետությունում և արտերկրում նրանց կրթությունը (հիմնականում՝ միջպետական պայմանագրերով նախատեսված պայմաններով),
- հանրապետության ՌԱՀ-ի ձևավորման և զարգացման գործում օգտագործել Սփյուռքի մասնագիտական կարողությունը,
- ապահովել ազգային տնտեսության համակարգին ՌԱՀ-ի ինտեգրումը՝ հայրենական արտադրության մրցունակության մեծացման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման և նոր տեխնոլոգիաների ներդրման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմամբ:

ՄՏԱԿՈՐ (ԿՐԹԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ) ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀԱՆՋՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ, ԽԹԱՆՆԵՐ ԵՎ ԴՐԱ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ԻՐԱՑՄԱՆ
ՈՒ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՆՊԱՍՏԱԿՈՐ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

- Սահմանել մի շարք մասնագիտությունների գծով կրթական ցենզ,
- հաշվառել մասնագետներին և համակարգված ձևով հավաքել ըստ տնտեսության ու գիտության ճյուղերի նրանց աշխատանքները,
- հանրապետության տարբեր բնակավայրերում պետական ու մասնավոր բուհերի ցանցն օգտագործել բուհական գիտությունը զարգացնելու և այդ միջոցով գյուղական բնակավայրերում գիտական ու գիտատեխնիկական գործունեության համար անհրաժեշտ միջավայր ձևավորելու նպատակով,
- ժամանակավորապես գործազուրկի կարգավիճակում հայտնված փորձառու մասնագետներին կամ բուհերի շրջանավարտներին միջպետական ծրագրերով գործուղել արտերկիր, ինչը հնարավորություն կտա ավելի քիչ միջոցներ վատնելու գործազրկության նպաստների վրա, պայմանագրով երաշխավորված ժամկետով և հստակ վարձատրության պայմաններով հո-

գալու մասնագետների ու նրանց ընտանիքների նյութական կարիքները, գործուղված մասնագետների ստացած եկամտից գանձելու պետական հարկ, ինչով կապահովվի արտարժույթի լրացուցիչ հոսք պետքույզե, տարբեր ոլորտների հայ մասնագետներին հնարավորություն ընձեռել կատարելագործելու իրենց գիտելիքներն ու փորձը, ինչը այլապես զգալի միջոցներ կպահանջի պետությունից, և պայմանագրի ավարտին երաշխավորել հայ մասնագետների վերադարձը,

- Երևանից դուրս՝ սահմանամերձ և լեռնային բնակավայրերում, գիտական հիմնարկներ ստեղծելու, գիտատար արտադրություններ կազմակերպելու և գիտատեխնիկական գործունեությամբ զբաղվելու, հանրապետության տարածքում գիտությունը համամասնորեն զարգացնելու նպատակով սահմանել հարկային արտոնություններ,

- մշակել և իրականացնել գիտական ու գիտատեխնիկական գործունեության պետական գերակտիվ քաղաքականություն. պետական մակարդակով կատարել պետության գիտական ու գիտատեխնիկական գործունեության արդյունքների նպատակային մարկետինգ՝ արտերկրում ՀՀ դեսպանությունների լայն ցանցի առավելագույն օգտագործմամբ,

- ՀՀ Նախագահին առընթեր ձևավորել Գիտության և գիտատեխնիկական գործունեության հիմնադրամ, որը մշակի գիտության ու գիտատեխնիկական գործունեության քաղաքականությունը:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈՒՍՈՒՄՆԵՐ

- Հանրային կառավարման կառույցներում բացառել գործառույթների կրկնությունները և հակասությունները,

- պետական կառույցներում աշխատանքի ընդունման հրամանից առաջ հաստատել աշխատողի գործառույթները հստակ կերպով սահմանող աշխատանքային պայմանագիրը,

- նպատակային կերպով օգտագործել պետական պատվերի սահմանակարգը և կիրառել դրա մրցութային կարգը:

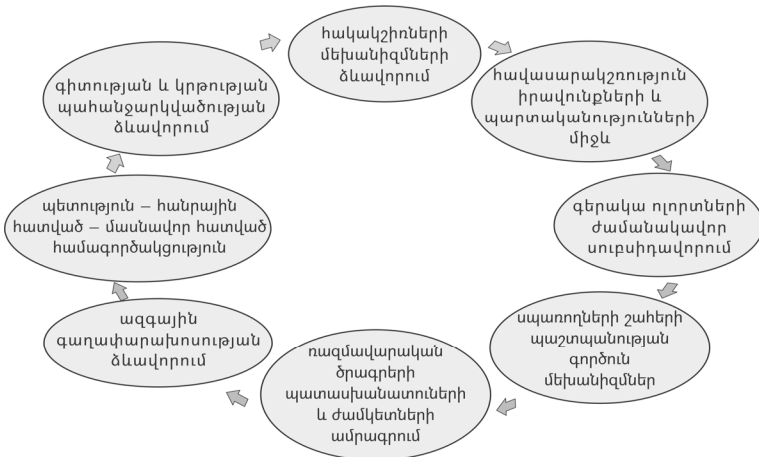
Ազգային մրցակցային առավելությունների պարզման և դրանց արդյունավետ իրացման համար կարևոր է նաև սկզբունքների և հիմնաքարերի ընտրությունը: Դրանք, մեր կարծիքով, փոխկապված ու փոխպայմանավորված են (սխեմայաձև պատկերը ներկայացված է նկ. 1-ում):

Մյուս կողմից՝ գոյություն ունեն բազմաթիվ անհամաչափություններ, որոնք կրճատելու, իսկ հնարավորության դեպքում՝ նաև վերացնելու պարագայում կարելի կլինի հավակնել կայուն տնտեսական զարգացման (նկ. 2):

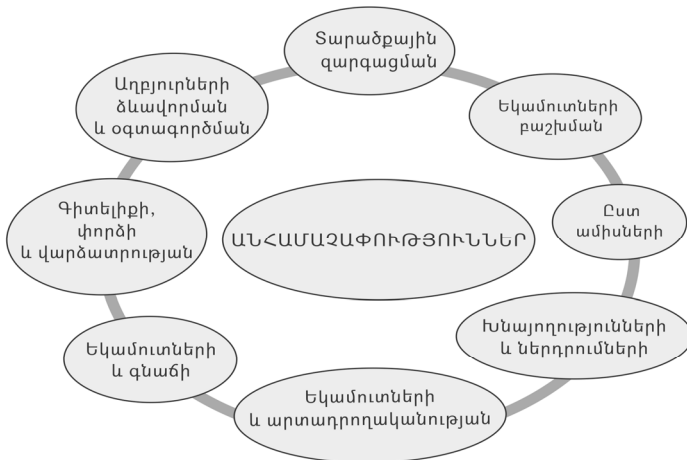
Վերջապես, հանրապետության նոր տնտեսական համակարգի ձևավորումը չի կարող կրել կամայական բնույթ: Այն կարիք ունի պետության մշակած և փուլ առ փուլ իրականացրած տնտեսական քաղաքականության: Վերջինս, իր հերթին, պետք է հիմնվի տնտեսության զարգացման հեռանկարային ծրագրի վրա, որը բխում է տնտեսական ռազմավարական հայեցակարգի դրույթներից և, առաջին հերթին՝ տնտեսական հայեցակետից: Տնտեսական հայեցակետի սահմանումը ժամանակի անհետաձգելի հրամա-

յականն է, ընդհանրապես տնտեսական բարեփոխումների և տնտեսական քաղաքականության անկյունաքարը:

Մեր կարծիքով՝ տնտեսական հայեցակետին, որը պետության տնտեսական քաղաքականության գերխտացված ձևակերպումն է, պետք է նախորդեն կանխական հիմնավորումները, որոնց շնորհիվ այդ քաղաքականության քաղադրիչները կդառնան ավելի ըմբռնելի, և վերջնանպատակի իրագործման ընտրված ռազմավարությունը:

Նկ. 1. Սկզբունքներ և հիմնաքարեր

Նկ. 2. Անհամաչափություններ

Նախ. տնտեսական քաղաքականության հիմնական տիպերի մասին: Ընդհանուր առմամբ, համաշխարհային տնտեսությունում հաջողակ են այն պետությունները և մրցունակ այն տնտեսությունները, որոնք կառավարելի են

և ոչ լիովին մատնված շուկայի տարերքին: Տնտեսության ազատականացման և պետական հովանավորչության, տնտեսության կառավարելիության բաղադրիչների միջև հարաբերակցության այս կամ այն աստիճանն էլ հենց հիմք է պետությունը և նրա տնտեսական ուղեգիծը որպես ավելի ազատական կամ հովանավորչական բնութագրելու համար: Իրականում ավելի ու ավելի հաճախ է առիթ լինում խոսելու ոչ այնքան ազատ առևտրի, որքան նրա համար արդար պայմանների ձևավորման և ապահովման մասին: Տնտեսությունների փոխկախվածության և փոխպայմանավորվածության պարագայում ցանկացած պետության (այդ թվում՝ Հայաստանի) կառավարություն հարկադրված է ընտրություն կատարել, հիմնականում, երկու գլխավոր տեսակի մոտեցումների, տնտեսական քաղաքականությունների միջև՝ հակազդող, արձագանքող (*reactive*) և նախաձեռնող, գերակտիվ (*proactive*):

Շուկայական տնտեսության անգամ ամենակատարյալ մոդելի դեպքում հնարավոր չէ լիովին պատրաստ լինել այն փոփոխություններին, որոնք պայմանավորված են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին ազդակներով: Շարունակաբար տեղի են ունենում գործընթացներ, որոնք տնտեսության զարգացման վրա գործում են անմիջական կամ անուղղակի ազդեցություն: Որպես արդյունք՝ պետությունը ուղիներ է որոնում տարաբնույթ երևույթներին հակազդելու, այս կամ այն աստիճանի հասնող տնտեսական սպառնալիքները մեկուսացնելու կամ վնասագերծելու կամ պետությունը ձգնաժամային իրավիճակից դուրս բերելու համար: Այս ամենը բնութագրվում է որպես տեղի ունեցածին արձագանքելու, երևույթներին եղած հնարավորություններով հակազդելու քաղաքականություն: Ըստ որում, երևույթների ի հայտ գալու կամ ձգնաժամային ախտանիշների առաջացման պատճառ կարող է լինել ինչպես բնականոն զարգացումը, այնպես էլ մրցակից պետությունների կամ դրանց խմբերի հրահրումը: Հետևաբար, որքան ժամանակ և ռեսուրսներ են ծախսվում «ձգնաժամներ հրահրելուն», այնքան էլ, եթե ոչ ավելի, պահանջվում է պետությունը դեպի տնտեսական աշխուժացման փուլ ուղղորդելու համար:

Արդի պայմաններում հակազդող քաղաքականությունը բնորոշ է ոչ միայն զարգացող, այլև զարգացած պետությունների գերակշռող մեծամասնությանը (այդ պատճառով մենք չենք բերի ասվածը ապացուցող օրինակներ, դրանք գրեթե համատարած են): Հաճախ ձգնաժամային երևույթները հաղթահարելու համար տարբեր, հատկապես՝ զարգացած պետությունների կառավարությունները միավորում են իրենց ջանքերը, մշակում և իրականացնում հակազդեցության համադրված միջոցառումներ, քայլեր: Մյուս կողմից՝ փոքրաթիվ պետություններ կարող են բնութագրվել որպես նախաձեռնող, գերակտիվ տնտեսական քաղաքականության կողմնակիցներ: Դրանցից առավել հաջողված օրինակներ են Ճապոնիան և Գերմանիան: Եթե Գերմանիան հարկադրված է գործել գերինտեգրված Եվրոպայի խաղի ընդհանուր կանոններով և համեմատաբար քիչ ինքնուրույնություն պահպանել իր քայլերը հաշվարկելու, տնտեսական «սցենարներ» մշակելու համար, ապա Ճապոնիայի տնտեսության նկատելի հզորացումը, առաջին հերթին,

պայմանավորված է կառավարության, մի կողմից՝ հովանավորչական, մյուս կողմից՝ գերակտիվ տնտեսական քաղաքականությամբ:

Մինչ աճում է ամերիկացիների դժգոհությունը՝ կապված ԱՄՆ-ի տնտեսության առանցքային ճյուղերում կառավարման լծակների աստիճանական կորստյան հետ, ինչն արտահայտվում է հիմնականում եվրոպական ու ճապոնական ընկերությունների կողմից առավել շահութաբեր ընկերությունների բաժնետոմսերի ձեռքբերման, դրանց զանգվածային առք ու վաճառքի ձևով, ամերիկյան կառավարությունը, կարելի է ասել, բավարարված է, հիմնականում, այլ երկրներում ամերիկյան ընկերությունների տնտեսական հաջողություններով¹⁷: Դա դիտվում է որպես պետության ներսում գործարար ազդեցությունների վերաբաշխման համար փոխհատուցում: Մինչդեռ համաշխարհային տնտեսության կենտրոններից մեկը՝ Ճապոնիան, շարունակում է իր հաղթարշավը՝ շնորհիվ համաշխարհային տնտեսության մեջ ձևավորվող գլխավոր միտումների ճիշտ գնահատման, դրանց հետագա ընթացքի վերաբերյալ նպատակային կանխատեսումների, որոնք իրենց հերթին հիմք են ծառայում նոր տնտեսական ծրագրերի մշակման և իրականացման համար: Մյուս կողմից՝ Ճապոնիայի կառավարությունն ակտիվորեն աջակցում է տնտեսության գերակա ճյուղերի զարգացմանը, դրանց համար արտաքին նոր շուկաների որոնմանը, արտերկրի ընկերությունների հետ ռազմավարական դաշինքների ստեղծմանը և, որ պակաս կարևոր չէ, հնարավոր մրցակիցների հաջողությունների ուսումնասիրությանը, առևտրային ներկայացուցչությունների, գործարար համաժողովների, առևտրային ցուցահանդեսների կազմակերպմանը և ակտիվ մասնակցությանն աշխարհի գրեթե բոլոր ծայրերում: Այսպիսով՝ գերակտիվ քաղաքականությունը հնարավորություն է ընձեռում ընթացիկ միտումների գնահատմամբ և ճիշտ տնտեսական կանխատեսումներով առավելագույնս իրացնելու տվյալ պետության մրցակցային առավելությունները՝ դրանով իսկ շահեկանորեն տարբերվելով հակազդող, արձագանքող տնտեսական քաղաքականությունից:

Միևնույն ժամանակ, անգամ տնտեսության խիստ վիճահարույց 8-10 % աճն իրականություն համարելու դեպքում չի կարելի ակնկալել ազգային տնտեսության ձևավորում, առավել ևս՝ վերելք: ՀՀ-ում տնտեսական առաջընթացը կարող է ապահովվել միայն արմատական բարեփոխումներով, դրական փոփոխություններով, որոշակի պետական աջակցություն պահանջող լայնածավալ ծրագրերով, որոնք հնարավոր դարձնեն 20-25 %, իսկ առանձին փուլերում նաև 30-35 % տնտեսական աճ: Առաջին հայացքից անհավանական այս թվերն ունեն իրական հիմքեր, հատկապես՝ հանրապետության տնտեսության գլխավոր մրցակցային առավելությունները ներկայացնող գերակա ոլորտներում: Մինչդեռ 8-10 % տնտեսական աճը չի կարող լինել ստեղծված իրավիճակից ելք, քանի որ հնարավորություն չի տա առաջին

¹⁷ *Stu Matthew Slaughter*. U.S. Companies' Success Abroad Fosters Growth at Home New Study Shows (<http://www.theuscibfoundation.org/u-s-companies-success-abroad-fosters-growth-at-home-new-study-shows/>):

հերթին արդյունավետ կերպով սպասարկելու պետության արտաքին պարտքը, ավելացնելու արտահանման կարողությունը և ի վերջո հասնելու նվազագույն, իսկ հետագայում նաև միջին կենսամակարդակի ապահովմանը:

Երկրորդ. կարևորվում են պետության ներքին ռեսուրսների հաշվառումը և գնահատումը: Որքան անհրաժեշտ է հասարակական կարիքների մասնագիտացված դասակարգումը, նույնքան էական են դրանց բավարարման համար օգտագործվելիք ներքին հնարավորությունների մասին ճշմարիտ և ամբողջական տեղեկույթի հավաքումն ու վերլուծությունը: Հատկանշական է, որ վերջին տասնամյակում ներկայացված որևէ փոքր կամ մեծ ծրագրի հիմքում չկան տվյալ ոլորտի կամ ձեռնարկության զարգացման համար անհրաժեշտ ներքին ռեսուրսների մասին քիչ թե շատ հավաստի տվյալներ: Իսկ հավաստի տվյալների հավաքումը և ներկայացումը պետական նշանակություն ունեցող աշխատանք է և կարող է կատարվել միայն պետական ծրագրերի շրջանակներում ու կրել շարունակական բնույթ:

Հանրապետությունում արդեն 12 տարուց ավելի է, ինչ չի ձեռնարկվել արտադրական կարողությունների հաշվառում: Որքան էլ խոսվում է սեփականաշնորհման գործընթացի վնասների մասին, այսուհանդերձ, ոչ ոք ստույգ չի կարող նշել, թե պետության արտադրական կարողության որ մասը փոշիացվեց՝ արտահանվելով որպես «մետաղի ջարդոն», որ մասը կողոպտվեց, և որը մնաց: Իսկ միգուցե ինչ-որ մեկն էլ այս տարիներին, որպես չնչին բացառություն, կարողացավ ավելացնել արտադրական կարողությունը: Ոչ ոք չի կարող ասվածը հիմնավորել թվերով կամ բերել դրա հակափաստարկները: Իրավիճակն ավելի է բարդանում այն առումով, որ արդեն սեփականաշնորհված ձեռնարկությունների տերերին ոչ ոք չի կարող պարտադրել ներկայացնել պետական մարմիններին, օրինակ՝ ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությանը, իրենց ունեցվածքի, հիմնական և շրջանառու միջոցների, այլ հողվածների վերաբերյալ հաշվետվություններ: Մինչդեռ այսօրվա դրությամբ սեփականաշնորհվել է պետության արտադրական կարողության գերակշիռ մասը...

Վատ են հաշվառված նաև հանրապետության ֆինանսական ռեսուրսները: Չկա ստվերում մնացած ֆինանսական ռեսուրսների, իրական խնայողությունների, դրսում պահվող ավանդների և ակնկալվող հնարավորությունների գոնե մոտավոր գնահատական: Չկա վերջին 15 տարում պետության ընդերքի գնահատական: Շահագործվող բազմաթիվ հանքերի մասին տվյալները դեռ սուր մասնագիտական բանավեճերի առարկա են: «Սակավ բնական ռեսուրսներ» ասելով մինչ օրս չգիտենք, թե որ հանածոյից որքան է սակավ կամ ավելի: Առավել ևս՝ պատկերացում չունենք մարդկային ռեսուրսների վերաբերյալ: 2011 թ. հոկտեմբերին անցկացված մարդահամարի կազմակերպիչներին այդպես էլ չհետաքրքրեց, թե ոչ հեռու անցյալում հպարտության առարկա դարձած որակյալ աշխատուժի առումով պետությունում ինչ տեղաշարժ կա¹⁸: Մինչդեռ կարելի էր ի թիվս որոշ պակաս էա-

¹⁸ Տես «Հայաստանի Հանրապետության 2011 թ. մարդահամարի արդյունքները» (<http://www.armstat.am/am/?nid=337>):

կան հարցերի ձևակերպել նաև հաշվառվողի «ի՞նչ մասնագիտություն կամ մասնագիտական որակավորում ունե՞ք» հարցը, որը մեզ կօգնե՞ր կողմնորոշվելու, թե կեղեքի՞չ արտագաղթի հետևանքով, այնուամենայնիվ, հանրապետությունում քանի՞ պիտանի մասնագետ է մնացել, ի՞նչ տարիքի և ո՞ր ոլորտներում: Շրջանցել այս հարցերը չի կարելի, քանի որ առանց ստույգ տվյալների ցանկացած ընթացիկ կամ հեռանկարային տնտեսական ծրագիր կարող է վերածվել բարի ցանկությունների փաթեթի և ինքնախաբեության մի նոր փորձի: Վերջապես, առանց ներքին՝ մարդկային, բնական, նյութական, ֆինանսական և արտադրական, ռեսուրսների պարզման հնարավոր չէ հիմնավորել, թե Հայաստանում հատկապես որ արտադրությունն է ավելի եկամտաբեր, որ ոլորտը կարող է հիմնվել տեղական հումքի, բնական, ֆինանսական, մասնագիտական ներուժի վրա և ինչ չափերով:

Երրորդ. Հայաստանի տնտեսական առաջընթացը, մեր համոզմամբ, պայմանավորված է ոչ միայն հանրապետության, այլև մերձավոր և հեռավոր Սփյուռքի, Արցախի հայության համեմատական և բացարձակ առավելությունների, այլ խոսքով՝ որոշակի չափանիշներով ազգային մրցակցային առավելությունների ճիշտ ընտրությամբ, ինչպես նաև ներքին և արտաքին շուկաներում դրանց արդյունավետ իրացման ուղղությամբ նպատակային տնտեսական քաղաքականության իրականացմամբ: Սահմանափակ ռեսուրսների առկայության պայմաններում մտավոր կարողության՝ որպես ազգային հարստության մի կարևոր բաղկացուցիչ դերի վերաարժեքավորման հետ մեկտեղ, հույժ կարևոր է ընդհանուր առմամբ արդյունաբերության և ծառայությունների գիտատար, քիչ նյութատար ճյուղերի և ենթաճյուղերի արագընթաց զարգացումը: Մի հանգամանք, որը պետության տնտեսությանը կարող է ապահովել առաջատար դեր առնվազն տարածաշրջանում, հատկապես, եթե հաշվի առնենք գիտատար ոլորտների (ներառյալ՝ համակարգչային ծրագրավորման, էլեկտրոնիկայի, ռադիոէլեկտրոնիկայի, միջուկային ֆիզիկայի, քիմիայի, կենսաքիմիայի, կենսատեխնոլոգիայի, ճշգրիտ սարքաշինության, մեքենաշինության, բարձր տեխնոլոգիաների և այլ բնագավառների) կարողությունների մինչ օրս թույլ օգտագործվածությունը: Եվ, անշուշտ, այս ամենը կատարել գիտության և տեխնիկայի, տնտեսության և գործարարության ոլորտներում նկատվող նոր զարգացումների հետ ներդաշնակմամբ, ականա մրցակիցների քայլերի ճիշտ հաշվարկմամբ, ճիշտ գործընկերների որոշմամբ, ընդհանուր շահեր հետապնդող պետությունների և ընկերությունների հետ ռազմավարական միությունների ձևավորմամբ:

Չորրորդ. ազգային մրցակցային առավելությունների իրացմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը, ռազմավարական գործընկերների ճիշտ ընտրությունը և ներդրումային աշխուժությունը ուղղակիորեն կախված են վստահության մթնոլորտի գոյությունից, որն արդյունք է օրենքի գերակայության և որոշումների ու պահանջների համընդհանուր պարտադիր կատարման, բոլոր փոքր ու մեծ տնտեսավարող կառույցների համար արդար ձեռներեցության պայմանների ապահովումից: Սա, իր հերթին, հնարավոր է իշխանության ու ժողովրդի միջև ստեղծված անջրպետի

վերացման և պետական կառավարմանը ժողովրդի մասնակցության ապահովման դեպքում, ինչն ավելի պարզ կերպով ձևակերպվում է որպես «ժողովրդավարության կայացում»: Այս պայմաններում հնարավոր է Հայաստանի տնտեսական կյանքում ակնկալել նաև ազգային համախառն եկամտի քիչ թե շատ համաչափ բաշխում, բևեռացման նվազեցում, ստվերային տնտեսության կրճատում, միջին խավի ձևավորում, սոցիալական արդարության սկզբունքների համատարած կիրառում և որևէ այլ պետության քաղաքացիություն ունեցող հայերի մասնագիտական կարողության, գործարար ներուժի մասնակցության առավելագույնս ապահովում՝ առանց կողմնակալության ու ներազգային խտրականության:

Որպես արդյունք՝ կարելի է նաև իրատեսական համարել մոտ ապագայում պետականության կայացումն ու հզորացումը, երկրի տնտեսական անվտանգության, ինչպես նաև աշխատանքի դիմաց արդար փոխհատուցման պայմաններով մարդկանց համար արժանի ապրելակերպի գումարելիների մատչելիության ապահովումը:

Այսպիսով՝ հանրապետության տնտեսական զարգացման հայեցակետը հանգում է հետևյալ ձևակերպմանը.

Հայաստանի Հանրապետությունը, նպատակ ունենալով ազգաբնակչության համար արժանավայել կենսապայմանների, տնտեսական լիարժեք անվտանգության ապահովումը, վարում է գերակտիվ, խիզախ (*ambitious*) տնտեսական քաղաքականություն, որը միտված է ներքին՝ մարդկային, բնական, նյութական, ֆինանսական և արտադրական, ռեսուրսների ի հայտ բերմանն ու դրանց շնորհիվ ներքին և արտաքին շուկաներում տարածաշրջանային և համաշխարհային տնտեսության նոր զարգացումներին ու միտումներին համահունչ ազգային մրցակցային առավելությունների, առաջին հերթին՝ տնտեսության գիտատար ճյուղերի ապրանքների և ծառայությունների առավել արդյունավետ իրացմանը.

- իրավական պետության, իրական ժողովրդավարության կայացմամբ,
- սոցիալական արդարության հաստատմամբ,
- գործարար ոլորտում վստահության մթնոլորտի ձևավորմամբ,
- Սփյուռքի և Արցախի հայության մասնագիտական կարողության մասնակցության ապահովմամբ համակարգված:

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РА

*Т. Н. МАНАСЕРЯН, доктор экономических наук, профессор,
руководитель Исследовательского центра «Альтернатива»*

РЕЗЮМЕ

Аналитическое планирование развития экономики РА должно строиться на базе: трезвой и объективной оценки сложившейся в республике экономической ситуации; диагностирования основных факторов,

препятствующих оздоровлению и развитию экономики; выявления и последовательной реализации национальных конкурентных преимуществ.

В этом аспекте предлагается ряд мероприятий по: обеспечению экономической безопасности государства; улучшению инвестиционного климата; формированию справедливого конкурентного поля; осуществлению проактивной внешнеэкономической политики; созданию эффективных фискальной, финансово-банковской и таможенной систем; сокращению разницы в уровнях социально-экономического развития районов и областей; обеспечению востребованности интеллектуального (образовательного, научного, культурного) потенциала, стимулированию его роста и созданию благоприятных условий для его реализации и материализации; системному реформированию общественного управления. При этом внешняя политика экономического развития должна быть проактивной (pro-active) и инициативной.

THE PECULIARITIES AND PERSPECTIVES OF THE RA ECONOMIC DEVELOPMENT

*T. N. MANASERYAN, Doctor of Economics, Professor,
Head, "Alternative" Research Center*

SUMMARY

The analytical planning of the RA economy should be built upon a sober and objective assessment of the existing economic situation in the state, the diagnosis of the main factors impeding the rehabilitation and development of the economy, the identification and consistent implementation of national competitive advantages.

In this regard, a number of measures are proposed to safeguard the economic security; to improve the invested capital; to form a fair competitive field; to carry out a proactive foreign economic policy; to establish effective fiscal, finance and banking, and customs systems; to reduce the difference between the levels of social and economic development among the districts and localities; to provide for the demand in intellectual (educational, scientific, cultural) potential, promote its growth and create favorable conditions for its realization and materialization; and to systemically reform the public administration. The foreign policy of economic development should be proactive and initiative at that.